

РЕЦЕНЗІЯ

Рашковської Ілони Владиславівни, кандидата психологічних наук, доцента, заступника директора з наукової роботи науково-дослідницького центру Інституту сімейної та молодіжної політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова на дисертаційну роботу **Стрижак А.Є.** «**Формування соціальної успішності молодших школярів у процесі навчання**», подану на здобуття наукового ступеня вищої освіти доктора філософії з галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки, за спеціальністю: 053 – Психологія.

1. Актуальність теми дослідження. Сучасна школа як соціально-педагогічна система покликана забезпечити досягнення таких освітніх результатів, які б відповідали цілям розвитку особистості й сучасним вимогам суспільства. Сучасний заклад має допомогти здобувачам освіти у володінні технологіями життєтворчості, створити умови для розкриття потенціалу самопізнання, самооцінки, саморегуляції та самореалізації, інтеграції в соціокультурний простір. Сучасний світ характеризується глобалізацією економічних і соціально-політичних процесів, різноманітними технологіями штучного інтелекту, плюралізмом та різноманіттям. Освіта в Україні швидко трансформується згідно плановому реформуванню та нагальним викликам. Для того щоб бути успішним у такому мінливому середовищі, важливо, на нашу думку, вміти мислити і працювати в команді. Уміння мислити характеризується системним мисленням, яке проявляється у здатності доводити і спростовувати, висловлюючи думку доказово за допомогою чітко окреслених понять, суджень та умовиводів.

З огляду на це значний інтерес становить дослідження проблеми формування соціальної успішності молодших школярів у процесі навчання. Нормативно-правовою основою є Закон України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про інноваційну діяльність»; Державного стандарту початкової загальної освіти; Концепції Нової української школи (НУШ) (2016); Концепція розвитку педагогічної освіти; Конвенція про права дитини.

Ураховуючи об'єктивну потребу в ефективності формування соціальної успішності учнів молодшого шкільного віку, вплив соціальної успішності на дитиноцентризм, важливий компонент концепції Нової української школи актуальність теми дисертаційного дослідження «Формування соціальної успішності молодших школярів у процесі навчання» не викликає сумнівів для вирішення сучасних психолого-педагогічних завдань та вказує на доцільність її вивчення на теоретико-експериментальному рівнях.

Дисертаційне дослідження виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова в межах експериментальної роботи всеукраїнського рівня на тему: «Психолого-педагогічний супровід формування соціально успішної особистості учня початкової школи» відповідно наказу МОН України № 877 від 08.08.2018 року. Також дослідження, результати якого викладено в дисертаційній роботі, виконувалося відповідно до державних

програм та планів науково-дослідних робіт Національного центру «Мала академія наук України»: «Створення когнітивної інформаційно-аналітичної системи оцінювання рівня інтелектуального потенціалу учня» (0121U100675), 2021-2023 pp.; «Розробка онтологічних засобів підтримки партнерської науково-освітньої діяльності учнів та педагогів, як учасників навчального процесу» (№ ДР 0120U100083, 2020-2022 pp.). Тема дисертації затверджена Вченуою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №4 від 27.12.2018 р.) та узгоджена в бюро Міжвідомчої Ради з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол №2 від 27.03.2019 р.).

2. Ступінь обґрутованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз матеріалів дисертаційного дослідження, дає підстави для висновку щодо обґрутованості та достовірності наукових положень і висновків, оскільки дисертантою, здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз та узагальнення науково-педагогічних праць учених й освітньої нормативно-правової бази з проблеми дослідження.

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та запропоновано практичне розв'язання проблеми формування соціальної успішності молодших школярів у процесі навчання, що полягає в теоретичному обґрутовані та експериментальній перевірці ефективності моделі психологічного супроводу, психолого-педагогічних умов, упровадженої програми реалізації процесу формування соціальної успішності молодших школярів у процесі навчання.

Дисертація містить перелік умовних позначень, вступ, три розділи, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаних джерел у кількості 219 найменувань, із яких 46 іноземною 33 мовою, 6 додатків. Дослідження вміщує 42 таблиці, 22 рисунки. Основний зміст дисертації подано на 221 сторінці, загальний обсяг дисертації становить 273 сторінки.

У процесі дослідження було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів дослідження:

теоретичні – аналіз, порівняння та узагальнення наукових положень з проблеми формування соціальної успішності молодших школярів у процесі навчання; абстрагування, індукція, узагальнення для з'ясування психологічного змісту та визначення соціальної успішності молодших школярів; конкретизація для обґрутування структури та критеріїв соціальної успішності; систематизація, моделювання теоретико-методологічних основ формування соціальної успішності молодших школярів у процесі навчання тощо;

емпіричні – моделювання, анкетування, бесіда; психологічний експеримент (констатувальний, формувальний); *психодіагностика* – «Що мені подобається у школі» Л. Лусканової; методика «Вивчення мотивації молодшого школяра до навчання в школі» за О. Онуфрієвим та С. Костроміною; методика визначення рівня розумового розвитку молодших школярів Е. Замбацявічене; тест дивергентного мислення О. Тунік (модифікований варіант креативного тесту Вільямса); методика «Сходинки»; методика «Закінчи речення»; україномовна

адаптована шкала наполегливості і самодисципліни К. Фоменко; методика «Казка» Л. Фатіхової; методи статистичної обробки даних – метод лексикографічного та концептографічного аналізу для диференціації та дедиференціації родових понять досліджуваного феномена; за допомогою використання програмного засобу SPSS, ф^{*} критерій Фішера, критерій Стьюдента, кластеризація вибірок методом К-середніх, критерій знакових рангів Вілкоксона, коефіцієнт конкордації Кендала, ієрархічна кластеризація на основі зростаючої піраміdalної мережі, кластерний аналіз КІТ «Поліендр», лінійна кореляція Пірсона.

Вивчення філософських, соціологічних, педагогічних, психологічних досліджень щодо сутності, структури соціальної успішності особистості свідчить власне про незначну увагу психологічної науки до цього феномена. Є наукові праці в яких охарактеризовано успіх, успішність і їх види, але категорії «успіх», «соціальний успіх», «успішність», «соціальна успішність» визначено не чітко, чи взагалі ототожнюються.

Розгляд теоретичних основ проблеми формування соціальної успішності особистості змусило власне і вивчення, і уточнення відповідного термінологічного апарату. Усі ці категорії, які є складними поняттями психологічної науки, відображають трансдисциплінарний характер розвитку особистості. Для уточнення поняття «соціальна успішність» охоплено дані про досліджуване поняття і як «річ у собі», і в контексті референтних понять як семантичне середовище, побудовано трансдисциплінарне термінополе родових понять, та за допомогою лексикографічного та концептографічного аналізу проведено аналіз на семантичну еквівалентність. Це дозволило зробити диференціацію та дедиференціацію понять та визначити, що вказані категорії мають спільну семантику, але вони не тотожні. Соціальну успішність характеризують такі поняття як «прагнення до, спрямованість на, успіх, у суспільстві, діяльність особистості, результат діяльності, досягнення успіху тощо».

Теоретичний аналіз закордонної та вітчизняної наукової літератури з досліджуваної проблеми дає підстави зробити висновок, що більшість дослідників: розглядають соціальну успішність як протиріччя чи рівновагу об'єктивної та суб'єктивної сторін життєдіяльності особистості; розрізняють соціальну успішність безпосередньо у взаємодії з людьми, чи успішність у соціальних діяльностях. Розглядають цей феномен як мету, процес, результат, мотивацію досягнень, процес досягнення (діяльність) за допомогою вольових, моральних якостей особистості (активність, відповідальність, впевненість, цілеспрямованість) у межах суспільних цінностей і ефективної взаємодії з іншими, як об'єктивний результат професійної чи навчальної діяльності суб'єкта (розвиток здібностей, позитивна самооцінка, подолання складностей, соціальна адаптація, визнання, статус, самореалізація); розуміють соціальну успішність не тільки як оцінку діяльності особистості, успішної з позиції суспільства, а й як суб'єктивне відчуття людиною результатів своєї діяльності як успішних.

У ході дослідження з урахуванням сучасних соціально-психологічних, психолого-педагогічних досліджень, вимог сучасної соціальної ситуації та

специфіки психологічного розвитку у молодшому шкільному віці уточнено сутність поняття «соціальна успішність молодших школярів» як результат процесу їх навчальної діяльності.

Систематизація та узагальнення наукових досліджень дозволила обґрунтувати, що соціальна успішність постає саме як структурне утворення і містить основні компоненти: *мотиваційний компонент* (потреба у пізнані, мотивація досягнення успіху у навчанні); *інструментальний компонент* (когнітивна складова (поняттєве та дивергентне мислення)), (операційна складова (інтелектуальні уміння), (оцінно-результативна складова (адекватна самооцінка)), *емоційно-поведінковий компонент* (ціннісна складова (ціннісні орієнтації)), (вольова складова (вольові якості: наполегливість, самодисципліна)), (емоційно-комунікативна складова (соціальний, емоційний інтелект)) взаємозв'язок яких визначає процеси виникнення та перебігу соціальної успішності у молодших школярів у процесі навчання. Виявлено рівні сформованості соціальної успішності учнів початкової школи (високий, середній, низький), відповідно до компонентів.

Враховуючи новоутворення молодшого шкільного віку (якісно новий рівень розвитку довільної регуляції поведінки та діяльності; рефлексію; внутрішній план дій, розвиток нового пізнавального відношення до дійсності, усвідомлення організації навчальної діяльності, орієнтацію на референтну групу, а також зважаючи на зону актуального найближчого розвитку, процес формування соціальної успішності молодших школярів припускає такі процеси як психолого-педагогічне управління, консолідацію суб'єктів освітнього процесу та саморозвиток особистості учнів.

Аналіз науково-методичної літератури допоміг встановити, що єдиної психодіагностики соціальної успішності молодших школярів не існує. Авторами було встановлено, що укладений банк психодіагностичних методик: 1) проєктивний малюнок «Що мені подобається у школі» Л. Лусканової; 2) методика «Вивчення мотивації молодшого школяра до навчання в школі» (за О. Онуфрієвим та С. Костроміною); 3) стандартизована методика визначення рівня розумового розвитку молодших школярів Е. Замбацявічене; 4) тест дивергентного мислення Е. Туніка (модифікований варіант креативного тесту Вільямса); 5) методика «Сходинки»; 6) методика «Закінчи речення»; 7) україномовна адаптована шкала наполегливості і самодисципліни К. Фоменко; 8) методика «Казка» Л. Фатіхової є найбільш відповідний для виміру соціальної успішності, встановленої нами структури.

Збір емпіричного матеріалу був орієнтований на вимір рівнів сформованості критеріїв та опис якісної характеристики їх перебігу. Обчислення констатувального експерименту показало, що переважає середній рівень сформованості соціальної успішності молодших школярів, значно меншою, виявилася кількість учнів із низьким рівнем сформованості і найменшою – з високим рівнем сформованості. З рівнем надійності не меншим (0,99) можна сказати про наявність суттєвих прямих зв'язків між всіма компонентами та рівнем соціальної успішності. На рівень соціальної успішності найсуттєвіший вплив

здійснює мотиваційний компонент (0,99), наступний за величиною впливу є інструментальний (0,97), най slabший вплив має емоційно-поведінковий компонент (0,77). Отримані результати підтверджують необхідність організації спеціальної роботи, спрямованої на формування соціальної успішності учнів та досягнення вищих рівнів її сформованості у процесі навчання.

У ході дослідження на основі особистісно-зорієнтованого підходу (принцип гуманізації та демократизації процесу навчання, принцип індивідуалізації та диференціації навчання, принцип педагогічного стимулювання, принцип діалогічного спілкування), рефлексивно-діяльнісного підходу (принцип проблемності), акмеологічного підходу обґрунтовано модель психологічного супроводу формування соціальної успішності молодших школярів у процесі навчання, яка розроблена на ідеї неперервного формування в учнів структурних компонентів соціальної успішності. Модель психологічного супроводу ґрунтуються на результатах психолого-педагогічних досліджень з цієї проблеми.

Обґрунтовано сукупність психолого-педагогічних умов, які посилюють ефективність формування соціальної успішності молодших школярів у процесі навчання, а саме: створення розвивально-освітнього середовища; підтримка ситуації успіху у взаємодії дитини із значущими дорослими; впровадження різноманітних завдань розвивального характеру; організація групової взаємодії молодших школярів у процесі навчання.

Своєрідним механізмом реалізації психолого-педагогічних умов формування соціальної успішності молодших школярів є складена і впроваджена програма «Шлях до соціальної успішності», яка передбачає три напрямки роботи, спрямовані на формування соціальної успішності: 1) «Робота з формування соціальної успішності молодших школярів» (за мотиваційним компонентом – вправи «Секрети успіху», «Скарбничка досягнень», «Мої правила досягнення успіху» та ін.; за інструментальним – вправи «Відтвори прислів'я», «Диференціація ознак», «Мої успіхи» та ін.; за емоційно-поведінковим – вправи «Доведи за мене справу до кінця», «Успішне спілкування», «Відгадай емоцію» та ін.); 2) «Розвиток професійних умінь вчителя щодо формування соціальної успішності в молодших школярів у процесі навчання» (теоретичний семінар «Таксономія соціальної успішності», методичний семінар «Світ емоцій та конструктивного спілкування», ділова гра «Сугестивні практики в роботі вчителя» та ін.); 3) «Розвиток у батьків умінь щодо формування соціальної успішності в дітей молодшого шкільного віку в умовах створеного життєвого простору щасливого дитинства» (фокус-група «Тезаурус щодо соціальної успішності молодших школярів», зустріч із батьками в колі «Культура спілкування», батьківський ринг «Як розмовляти з дитиною, щоб були довірливі стосунки» та ін.).

Виявлено позитивну динаміку зросту високого та середнього рівня й зменшення низького рівня соціальної успішності в ЕГ учнів, виходячи з цього можна констатувати ефективність психологічного супроводу формування соціальної успішності молодших школярів.

Статистична перевірка достовірності результатів експерименту здійснювалась за допомогою непараметричного критерію Фішера (\square^* - кутове перетворення Фішера). У молодших школярів ЕГ діагностовано позитивну динаміку протягом експерименту. Так на констатувальному етапі експерименту в досліджуваних переважав середній та низький рівень сформованості соціальної успішності, а після формувального етапу у більшості учнів переважає середній та високий рівні, а низький рівень – відповідно нижчий.

3. Наукова новизна одержаних результатів:

- обґрунтовано поняття «соціальна успішність молодших школярів у процесі навчання»; визначено специфіку формування компонентів соціальної успішності молодших школярів у процесі навчання;
- обґрунтовано та розроблено модель психологічного супроводу формування соціальної успішності молодих школярів у процесі навчання;
- визначено психолого-педагогічні умови та розроблено, апробовано та впроваджено програму формування соціальної успішності молодих школярів у процесі навчання;
- уточнено та поглиблено: наукові уявлення про успіх, соціальний успіх, успішність, соціальну успішність; визначено їх спільну семантику та нетотожність;
- статистично підтверджено взаємозв'язок соціальної успішності молодих школярів із їх наскрізними навчальними вміннями, формування яких є реалізацією завдань НУШ;
- уточнено та поглиблено: наукові знання про групову взаємодію молодих школярів як предиктор їх соціальної успішності у процесі навчання;
- набули подальшого розвитку: знання про психологічні основи формування соціальної успішності молодих школярів у процесі навчання.

4. Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих публікаціях, зарахованих за темою дисертації.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на наукових конференціях різного рівня. За темою дослідження з викладенням її основних результатів опубліковано 14 наукових праць серед них: 3 статті у провідних наукових фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз даних; 1 стаття у щомісячному науково-методичному журналі; 10 наукових праць, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

5. Практичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтуванні діагностичного пакету методик, в розробці й апробації авторської програми «Шлях до соціальної успішності», що орієнтована на формування соціальної успішності молодих школярів, у процесі навчання і, яка включає три напрямки діяльності – робота з учнями їх вчителями та батьками.

Матеріали дослідження можуть бути **використані** в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців спеціальності 013 Початкова освіта, у науково-педагогічній підготовці здобувачів фахової передвищої та вищої освіти, а також у

системі підвищення кваліфікації фахівців та самоосвітній діяльності студентів закладів фахової передвищої та вищої освіти України, при підготовці до написання курсових та кваліфікаційних наукових робіт різного рівня з проблеми формування інноваційної компетентності в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Основні положення та результати дослідження **впроваджено** в освітній процес в освітній процес школи №304 міста Києва, спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів №31 з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного циклу міста Києва (довідка № 01-16/135 від 26.08.2022р.); спеціалізованої школи №3 з поглибленим вивченням інформаційних технологій» міста Києва (довідка № 01-18/100 від 18.08.2022р.); школи І-ІІІ ступенів № 256 міста Києва (довідка № 05-11/37 від 13.09.2022р.); ліцею №2 Нововолинської міської Ради Волинської області (довідка № 01-28/04 від 04.01.2022р.).

6. Зауваження та дискусійні положення до дисертації.

У цілому слід відзначити високий науковий рівень розробок здобувача в результаті проведених досліджень, обґрунтованість отриманих результатів та вказати на певні дискусійні положення і зауваження до роботи.

1. На нашу думку, підрозділ 1.1 поданої дисертації має дещо констатувально-описовий характер й потребує посилення його аналітичної складової.
2. Позитивним є те, що авторка ґрунтовно проаналізувала базові поняття дослідження (розділ 1) однак, з нашої точки зору, глибшої аргументації потребує розкриття державних нормативно-правових документів на основі яких базується проведене дослідження.
3. На наш погляд, аналізуючи методологічні підходи на яких буде базуватися дослідження, автору варто було б більше уваги зосередити на особистісно зорієнтованому та діяльнісному підходах.
4. У роботі бажано ґрунтовно висвітити вітчизняний та зарубіжний досвід щодо вирішення досліджуваної проблеми, з огляду на інтеграцію України європейський освітній простір.
5. На наш погляд, потребує більш ґрунтовного опису модель психолого-педагогічного супроводу формування соціальної успішності молодших школярів у процесі навчання.

Разом з тим, висловлені зауваження та пропозиції мають дискусійний та рекомендаційний характер і не знижують теоретичної та практичної цінності проведеного дисертаційного дослідження, яке є цілісним, має наукову новизну і практичне значення. Висновки дисертації сформульовано відповідно до завдань дослідження та отриманих результатів, які в повній мірі відображають основний зміст роботи.

З аналізу тексту дисертації рецензентом вбачається **дотримання здобувачкою вимог академічної добросердечності** в повному обсязі.

7. Загальний висновок. Дисертаційна робота Стрижак А.Є. «Формування соціальної успішності молодших школярів у процесі навчання», подана на здобуття наукового ступеня вищої освіти доктора філософії з галузі знань 05 –

Соціальні та поведінкові науки, за спеціальністю: 053 – психологія, за своїми актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною постановки та розв'язанням проблем, практичним значенням відповідає вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.) та п. 10 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 № 167, Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (зі змінами, внесеними відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341).

**Рецензент: кандидат психологічних наук, доцент,
заступник директора з наукової роботи
науково-дослідницького центру Інституту
сімейної та молодіжної політики Українського
державного університету імені
Михайла Драгоманова**

